

Izvorni naučni rad

UDK 930.2:003.071(497.5Dalmacija)

Marina MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ (Split)

Filozofski fakultet Sveučilište u Splitu

mmarasov@ffst.hr

DVA ILI VIŠE NASLOVNIKA RANOSREDNJOVJEKOVNIH CRKAVA U HAGIONIMSKOM KORPUSU U DALMACIJI

Prilikom lingvističke analize hagiofornih imena autorica se duž obale i zaleđa Dalmacije susrela s imenima crkava za koje se u ranom srednjem vijeku kao titulari javljaju dva ili više svetaca. Proučavajući natpise, povijesna vrela i literaturu, autorica bilježi crkve posvećene parovima zaštitnika. Posebno su obrađeni slučajevi kada se za jednu crkvu javljaju dva naslovnika u različitim vremenskim razdobljima, kao, na primjer, u Bijaćima gdje je ranosrednjovjekovna bazilika bila posvećena sv. Ivanu krstitelju, ali nakon njenog rušenja predromanička crkva sagrađena na njenom mjestu biva posvećena sv. Marti. U nekim crkvama u Dalmaciji povijesni izvori spominju tri naslovnika. Na zabatu crkve adaptirane poviše Zlatnih vrata Dioklecijanove palače u Splitu spominju se tri titulara: sv. Martin, Djevica Marija i sv. Juraj, papa. Na natpisu pronađenom na ranosrednjovjekovnom nalazištu u Otresu (Ravni Kotari, sjeverna Dalmacija) čak sedam zaštitnika je navedeno za istu crkvu: sv. Petar, Djevica Marija, sv. Juraj, sv. Stjepan, sv. Martin, sv. Grizigon, i sv. Križ. Autorica je istražila ulogu svakog titulara u kontekstu hagiografskog korpusa Dalmacije, uključujući i izričito lokalno štovanje (sv. Grizogon).

Ključne riječi: dva ili više naslovnika, ranosrednjovjekovne crkve, Dalmacija, hagiografska razmatranja

UVOD

Istraživanjem hagiografskog korpusa srednjovjekovne Dalmacije, potaknutim lingvističkim proučavanjem hagiofornih imena (Marasović-Alujević, M., 2003: 1987), susrela sam se u mnogim slučajevima s crkvama uz koje su vezana dva ili više naslovnika, naročito u razdoblju ranoga srednjeg vijeka.

U tom je razdoblju na prostoru Dalmacije¹ zabilježeno više od tri stotine predromaničkih i ranoromaničkih crkava (Marasović, T., 2008). Za određeni broj povijesno evidentiranih građevina nije uopće poznat titular, jer se čak izgubila i uspomena na naslovnika crkava koje su danas ili ruševine ili im se izgubio svaki materijalni trag.

Od ranosrednjovjekovnih crkava s poznatim naslovnici² ponegdje se javljaju dva, tri ili više svetaca. Razmotrit ćemo tu pojavu, prateći crkve s dvama, trima, četirima ili s više naslovnika, a osvrnut ćemo se i na crkve u kojima se dva ili više titulara ne javljaju istodobno nego su rezultat razvitka crkvene građevine u različitim povijesnim razdobljima.

Sakupljeni podatci bazirali su se na povijesnim vrelima, pri čemu su epigrafski spomenici za ranosrednjovjekovno razdoblje brojniji od pisanih, a njihova je autentičnost neupitna za razliku od diplomatskih vrela i drugih dokumenata koji su u nekim slučajevima smatrani krivotvorinama.

CRKVE S DVAMA NASLOVNICIMA

Na tridesetak crkava prati se pojava dvaju titulara, iz čega se može zaključiti da se u Dalmaciji u ranom srednjem vijeku javljaju:

- uobičajeni svetački parovi, poput svetaca Kuzme i Damjana, Petra i Pavla i dr.;
- različite kombinacije naslovnika vezanih uz Bogorodicu.

Među sačuvanim građevinama, naslanjajući se i na tradiciju iz starokršćanskoga razdoblja, na širem istočnojadranskom prostoru od Kvarnera do južnog Jadrana, najviše je zastupljen svetački par blizanaca Kuzme i Damjana. Prema legendi, ta su braća arapskog podrijetla iz III. stoljeća svoj život posvetili liječenju i ranarništvu pa su i zaštitnici liječnika (A. Badurina, 1979: 370–371). Na istočnom Jadranu od Raba do Dubrovnika do sada je poznato desetak ranosrednjovjekovnih crkava podignutih u čast tih zaštitnika, ali se ponegdje izgubilo u nazivu ime jednog od dvojice zaštitnika. Ponegdje su to samo ruševine, a ponegdje dobro sačuvane građevine poput sv. Kuzme i Damjana u Zablaću na Korčuli (Fisković, I., 1980: 159–173).

Uobičajeni svetački par Petar i Pavao, kao nositelji kršćanstva u glavnom gradu Rimskoga Carstva, zastupljeni su na istočnim Jadranu u ranom

¹ U ranome srednjem vijeku Dalmacija je imala najmanji opseg, u doba kada je njezin sastav obuhvaćao samo gradove i prigradska područja od Zadra do Kotora te kvarnerske i zadarske otoke (Marasović, 2008: 9).

² Ranosrednjovjekovne crkve u Dalmaciji registrirao je i opsežno obradio T. Marasović u monografiji *Dalmatia praeromanica* (2008) koja je najvećim dijelom, uz ostalu navedenu literaturu, poslužila kao registar za ovaj rad.

srednjem vijeku crkvama u Novalji na Pagu i u Koritama na Mljetu, ali su za predromaniku Dalmacije znakovite i druge svetačke kombinacije vezane uz sv. Petra. Tako natpis na porušenoj Crkvi sv. Petra na Lučcu u Splitu

(...cum coniu)GE MEA EDIFICAVI DOMUS DEI AD ONORE S(an)
C(t)I PETRI ET S(an)C(t)I ANDREA

otkriva da je i ta crkva bila posvećena dvojici braće apostola (Delonga, V., 1997: 9).

Zadarska Crkva sv. Petra Staroga vjerojatno je bila posvećena istom svetačkom paru, jer se u dokumentu iz XVII. stoljeća ona spominje i pod imenom sv. Andrije.

Za ranosrednjovjekovnu Dalmaciju znakovite su i svetačke kombinacije s dvama titularima vezane uz Bogorodicu. Zapadna vrata Dioklecijanove palače u Splitu simbolički je štitila crkva kojoj su poznata dva naslovnika: sv. Teodor (u narodu poznat kao *Todor*) i Bogorodica, koja je do danas prevladala kao titular, jer je Crkva poznata kao *Gospe od Zvonika*. Isti naslovnički par susreće se i u predromaničkoj crkvi u Bolu na Braču, gdje je za fragmentarni natpis na oltarskoj ogradi Bužančić predložio da se čita kao: *Mariae atque beati Theodori m(artyri)*³. Sv. Teodor, kršćanski mučenik iz Euhaite (današnja Turska) spada u krug svetaca bizantskog kulturnog kruga, znakovit i za područje Istre,⁴ a u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji zabilježen i kao samostalni naslovnik predromaničkih crkava. Kao „svetac“ vojnik, kome je povjerena zaštita, pridružen je kao naslovnik Bogorodici, glavnoj nebeskoj zagovornici.

Ime Bogorodice se javlja i u paru sa sv. Nikolom, primjerice u Poveljani na otoku Pagu. Tamo je prevladao kult sv. Nikole, ali je ipak u posveti sv. Marija na prvom mjestu (*Ad honorem omnipotentis dei et gloriose Virginis Marie sancti Nicholai in cuius honore hec ecclesia fundata est*).⁵ Razvitak pokazuje da je Crkva izvorno bila posvećena sv. Mariji, vjerojatno kao starokršćanska građevina, a da je krajem XI. stoljeća, kada se širi kult sv. Nikole nakon prijenosa svećevih moći u Bari, Crkva arhitektonski preoblikovana dogradnjom lezena i svodne konstrukcije i dodatkom imena novog naslovnika, koji je kasnije prevladao.

Bogorodicu kao naslovnicu nalazimo u paru sa sv. Stjepanom na poveljskim lokalitetima vezanim uz hrvatske vladare. Na solinskom otoku, gdje se nalazio Mauzolej hrvatskih vladara, poznati su naslovnici sv. Marija i sv.

³ R. Bužančić (1996), 342–345, bilj. 13.

⁴ Leksikon ISZK, 268.

⁵ R. Jurić: Istraživanja u Crkvi sv. Nikole u Poveljani na otoku Pagu, Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža, 245–252 D. D. Vrsalović, Prinos istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču, SHP ser. III, sv. VII., Zagreb 1960., 215. protumačio je natpis kao: *Iohannis Baptistae atque beati Theodori m(artyri)*

Stjepan.⁶ Druga ranosrednjovjekovna crkva s istim naslovnicima nalazi se u Golubiću, gdje je izvorni titular ostao do danas sačuvan (čak i nakon obnove pravoslavne Crkve sv. Stevana), dok sv. Mariju kao naslovnicu dokazuje natpis na ulomku ukrašenom pleterom. Isti se naslovnici javljaju i u još jednoj starohrvatskoj crkvi, podignutoj u jednom od središta stare hrvatske države. Kninska ranosrednjovjekovna katedrala, otkrivena u selu Biskupiji (ranosrednjovjekovno Kosovo) na lokalitetu Crkvine, bila je posvećena, kako se navodi u povijesnom vrelu tim istim dvama naslovnicima (...*Mariae nec non et Sancti Stefani*...).

Vezivanje imena Bogorodice sa sv. Mihovilom susreće se na oratoriju otočića Mrkana blizu Cavtata, ali i na crkvi u splitskom Poljudu, izvorno posvećenoj sv. Mariji („santa Maria de Paludo“. CD, I., 42), u kojoj natpis na oltarskoj ogradi

(Mic)HAELI ARCHANGELI OC HORATORIUM D(e)O ADDIVANTE CONSTRU(xi)⁷

dokazuje sv. Mihovila kao sunaslovnika. Bogorodica se kao titular javlja i u paru s drugim svecima. U dvojnim crkvama u Starom Gradu na Hvaru povezana je sa sv. Ivanom. U Lepurima se kao naslovnica javlja u crkvi kojoj je poznat titular sv. Martin (Jakšić, N., 2000: 189–200). Bogorodica je na Krku naslovnica Katedrale, kojoj je u XII. stoljeću dograđena kapela sv. Kvirina pa se crkva katkada javlja i s tim sisačkim biskupom i mučenikom kao titularom (Žic-Rokov, I., 1971). Majka Božja je u Omišlju naslovnica crkve u kojoj se štuje i sv. Mavar.

Sv. Mihovil se također javlja kao sunaslovnik nekih crkava. Znakoviti je to titular polikohnih građevina, kojima je pojava možda vezana uz konačnu pobjedu pravovjernog kršćanstva nad arijanskom herezom. Zato se u Splitu javlja u crkvi koja nosi ime sv. Trojstva, oko čega su se vodile najveće dogmatske rasprave (Marasović, T., 2008: 235). Taj isti arhanđel bio je bez sumnje naslovnik šesterokohnne ruševine u Pridragi, kako dokazuje toponim Mijovilovac i natpis, ali se po nalazu fragmenta grede oltarne ograde može

⁶ Podijeljena su mišljenja istraživača o identifikaciji naslovnika na tom sklopu. Dok je u starijoj literaturi prevladavalo mišljenje da je veća crkva u kojoj na nađen sarkofag kraljice Jelene bila posvećena Mariji (Bulić), kasniji istraživači prepoznali su u njoj titulara sv. Stjepana (Dyggve, Karaman), smatrajući da je manja, južna crkva bila posvećena sv. Mariji. Rapanić i Jelovina (1971) osporili su ranosrednjovjekovno porijeklo južne crkve i predložili rješenje problema titulara na način da je crkva na otoku imala naslovnika sv. Stjepana, a Bogorodicu prepoznali kao naslovnicu obližnje crkve u „Gradini“. Konačno, istrživanjem R. Bužančića (1998) ponovno je vrednovama Dyggveova pretpostavka o južnoj predromaničkoj crkvi koja bi bila posvećena sv. Mariji.

⁷ D. Matetić (2002). N. Jakšić (2004) je izrazio mišljenje da luk s natpisom potječe iz Crkve sv. Trojice u Splitu.

naslutiti i drugi titular sv. Kuzma. Nije stoga isključeno da je jedan od triju oltara bio posvećen sv. Kuzmi.

.....MICHA(elis)... (archa)NGEL(i.....)PRO M(e...)EDMVS...
...S(an)C(t)I CO(smae.....) FUSCO.....

Dvojnog titulara moglo bi se naslutiti i u polikonhnoj crkvi u Škabrnji. Izvorni titular sv. Juraj dokazan je dokumentom, ali sama okolnost da je kasnija crkva posvećena sv. Mariji upućuje na mogućnost da bi u ovom slučaju sv. Marija bila sunaslovnica crkve, to više što je ona znakoviti titular za veliki broj građevina iste tipske skupine.

CRKVE S TRIMA NASLOVNICIMA

Ranosrednjovjekovna crkva sagrađena nad Sjevernim vratima Dioklecijanove palače poznata je pod imenom naslovnika sv. Martina, koji se spominje u povijesnim vrelima, a ostao je i do danas zadržan. Naslovnik je istaknut i u natpisu nadvratnika (SUB ONORE BEATI MARTINIS), ali njezina oltarska ograda iz XI. stoljeća izričito spominje trojicu naslovnika:

Osim glavnom titularu, zaštita gradskih vrata ranosrednjovjekovnoga Splita bila je povjerena Bogorodici i sv. Grguru papi.

Bogorodica se javlja i u natpisu predromaničke crkve u Pađenama gdje se na ulomcima liturgijskog namještaja prepoznaju kao titulari: Spasitelj ((.... Christ)I REGIS SALVAT(oris.....) te Bogorodica i sv. Jakov ((.....munera? par)VA GENITRIC(i) M(aria)E VIRGINIQVE + SAC(rum.... I(ACOB)I QV(e)....

Trojicu zaštitnika nalazimo i na natpisu Ljubomira Tepčije iz Kaštel staroga (Delonga, V., 1996: 211–214).

+ HEC AVLA HE(c) PORTAS CAELI HIC FESSIS REQVIE(s) SALV-SQVE

EGROTIS HIC SCELVS DELICTA PVRGANTVR ET CRIMINA CVNCTA

QVAM EGO LVBIMIRO TEPICI CONDIDIT DOMVM AD HONORE VIDELICET INVICTISSIMOR(um) S(an)C(t)OR(um) OR(um) PETRI SV(m)MI NICOLAI CONF(essoris) ET GERGII MAR(tyris) Uz prvog naslovnika sv. Petra javljaju se još sv. Nikola i sv. Juraj, što se može objasniti poljodjelskim značajkama kaštelanskoga područja i sklonošću prema pomorstvu dijela njegova stanovništva.

Ranosrednjovjekovna Crkva sv. Julijane, sagrađena u prvom nizu građevina zapadno od Dioklecijanove palače imala je također dvojicu sunaslovnika: sv. Vitala i sv. Luku, obojicu iz bizantskog hagiografskog kruga. Proizlazi to iz natpisa koji je dao izraditi splitski đakon Dabro (možda onaj isti koji

je poetski sročio natpis Petra Crnoga u Poljicima) zajedno sa svojom braćom (možda u monaškom, a ne krvnom smislu):

+ ECCLESIE SIGNVM DIACONUS DABRO CVM FRATER MEO
FVSCO ET CVM FRATER MEO DOMÇO EDIFICAVI ECCLESIAM AD
ONORE S(an)C(t)A IVLIANAS ET S(ancti) LVCAS ET S(ancti) BITALIS
AM(EN)

CRKVE S ČETIRIMA I S VIŠE NASLOVNIKA

Na oltarskoj ogradi predromaničke crkve u Ostrovici u Ravnim kotarima sačuvan je natpis po kojem se zaključuje da je Bogorodica bila glavni titular uz druge svece (sv. Anastazije, sv. Martin ili možda sveti mučenici), koji se također spominju na ulomcima natpisa liturgijskog namještaja (Delonga, V., 1996: 211–214.)

(...temp)LV(m) F(ecit ?...),(beat)I MAR(tyres... (ili: (sanct)I
MAR(tini)....)

(... M)ARIE (e)T S(ancti....), (....e)T S(an)C(t)I ANASTASI.....

Bogorodica je prva i najstarija naslovnica splitske Katedrale. Njoj se već u ranome srednjem vijeku pridružuje solinski biskup i mučenik sv. Dujam, koji postaje popularni titular splitske prvostolnice, a u pisanim se vrelima spominju još sv. Staš, i sveci Kuzma i Damjan.

Pet naslovnika susrećemo i u Morinju kraj Šibenika, gdje je glavni naslovnik bio sv. Lovre. Iz epigrafske građe, pronađene istraživanjem oko Crkve, proizlazi da je Crkva imala i druge naslovnike: sv. Kuzmu i Damjana, sv. Florijana i sv. Mihovila (Jakšić, N., Krnčević, Ž., 1997: 91–110).

Natpis na trabeaciji oltarske ograde u Otresu u Ravnim kotarima spominje čak sedam svetaca:

blaženi Petar i sveta Marija, sveti Juraj, sveti Stjepan, sveti Martin, sveti Krševan i sveti Križ.

+ IN N(omine) D(omi)NI TE(m)POR(e) DOMNO (Br)ANNI(mero)
DVCI

EGO C(ede)DRA(go) (ad ho)NORE(m) BEATI PETRI ET S(an)C(ta)
E MARIE S(an)C(t)I STEFANI S(an)C(t)I MARTINI S(an)C(t)I GRISOGO-
NI S(an)C(ta)E CRVCIS.....

Položaj sv. Petra u tom nizu upućuje na zaključak da je apostolski pravak bio glavni naslovnik Crkve (Delonga, V., 1996: 215–218), a pojava sv. Krševana može se objasniti kultom tog lokalnog zadarskog zaštitnika, koji se štovao i na cijelom području Ravnih kotara.

PROMJENA NASLOVNIKA

Epigrafska građa i drugi povijesni, arheološki i arhitektonski podatci otkrivaju u nekim slučajevima i promjene naslovnika.

Prvi naslovnik starokršćanske zadarske Katedrale bio je apostolski pravak sv. Petar. Kada je na samom početku IX. stoljeća biskup Donat donio iz Carigrada moći sv. Anastazije, postala je ta sirmijska mučenica (poznata u lokalnom govoru u hipokorističnom obliku kao *Stošija*) nova naslovnica zadarske prvostolnice i s tim nazivom je i do danas opstala. Njezin kult zahvaća šire sjevernodalmatinsko područje pa tako dolazi do pojave da se biogradska Katedrala, izvorno posvećena sv. Mariji, spominje u kasnijim povijesnim vremenima pod imenom sv. Anastazije.

U ovu bi skupinu valjalo svrstati i zadarsku Crkvu sv. Trojstva, kojemu je izravno bila posvećena monumentalna karolinška rotunda u Zadru iz VIII. stoljeća, obnovljena početkom IX. stoljeću po biskupu Donatu. Danas je poznata kao Crkva sv. Donata, iako nikada nije bila posvećena biskupu, niti je taj biskup ikada bio beatificiran, ali je u narodu prihvaćen kao titular koji je legendom pretvoren u sveca i graditelja Crkve, sasvim potisnuvši u novijim stoljećima Sveto Trojstvo kao izvornog naslovnika.

U Bijaćima, na zapadnom rubu kaštelanskog polja, koje je u antici pripadalo velikoj salonitanskoj metropoli, sagrađena je starokršćanska Bazilika sv. Ivana Krstitelja s krstionicom. Crkva je porušena vjerojatno u avarsko-slavenskom naletu sredinom VII. stoljeća, a stotinjak godina poslije na istom je mjestu podignuta predromanička crkva, koja je od starokršćanske bazilike koristila samo krstionicu. Umjesto prvobitnog titulara, predromaničkoj je crkvi naslovnica sv. Marta, koja pripada zapadno-europskom hagiografskom krugu, odražavajući na taj način franački utjecaj iz karolinškog doba razvitka prve hrvatske kneževine. Crkva je imala i svoj daljnji razvitak u visokom srednjem vijeku, a natpisi iz tog doba upućuju na zaključak da se kao glavni naslovnik crkve ponovno vratio sv. Ivan Krstitelj.

Promjene naslovnika možemo pratiti i u Dubrovniku, gdje je najstarija naslovnica prvog kaštela na hridinama Ragusiuma bila sv. Marija. Nakon što je postupnom izgradnjom prema istoku povećan ranosrednjovjekovni grad, sagrađena je stolna crkva koja je bila posvećena sv. Vlahu, zaštitniku grada. U doba romanike, poslije rušenja predromaničke katedrale, podignuta je nova stolna crkva, kojoj je naslovnica opet bila sv. Marija, a popularni zaštitnik sv. Vlaho – „parac“ dobio je krajem srednjega vijeka svoju novu crkvu nešto sjevernije od Katedrale. U velikom potresu 1667. godine porušena je romanička Katedrala sv. Marije pa je na istom mjestu u XVIII. stoljeću podignut novi katedralni sklop u kasnobaroknim formama, također posvećen Bogorodici (Peković, Ž., 1998).

Brojni su primjeri promjena naslovnika i u manjim crkvama širom Dalmacije.

U Splitu je predromanička Crkva sv. Andrije, podignuta na Dražancu, jednom od rtova splitske luke, poslije radikalne obnove u barokno doba, kada je pripadala bratovštini postolara, preimenovana u Crkvu sv. Filipa i Jakova i tako zabilježena u dokumentima od XV. do XVII. stoljeća (Marasović, T., 1998). Taj svetački par dvaju apostola nije uobičajen u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji pa crkva u Prvim Ponikvama na Pelješcu, kojima su oni naslovnici, nije mogla biti izvorno posvećena. Zato se pretpostavlja da je izvorni naslovnik bio Teodor ili možda već spomenuti sveci-blizanci Kuzma i Damjan.

U Kuli Atlagića poznata je ranosrednjovjekovna Crkva sv. Petra, ali se u povijesnim vrelima spominje još i Crkva sv. Matije pa se zaključuje da bi sv. Matija mogao biti izvorni naslovnik crkve u Tihliću (Jakšić, N., 2000: 13–14).

Na otočiću Ošljaku kraj Zadra naslovnik ranosrednjovjekovne Crkva sv. Marije kasnije postaje sv. Jerolim.

Ponegdje je još u okviru samoga ranog srednjeg vijeka došlo do promjena naslovnika, naročito u vezi sa širenjem kulta sv. Nikole kao zaštitnika pomoraca od kraja XI. stoljeća nadalje. Njemu posvećena predromanička crkva na groblju otoka Koločepa ranije je vjerojatno bila posvećena sv. Vidu (Žile, I., 2003). Na istom je otoku i Crkva sv. Đurđa preimenovana u Sv. Antuna Padovanskog nakon što se od XIV. stoljeća nadalje kult padovanskog čudotvorca raširio istočnojadranskim prostorom.

Premda se štovanje sv. Luke u Dalmaciji prati i u ranom srednjem vijeku na nekoliko predromaničkih crkava, taj se svetac-evanđelist javlja kao naknadni naslovnik. U Uzdlju kraj Knina, na položaju gdje je pronađen zabat s natpisom kneza Muncimira poznata je Crkva sv. Luke, ali je izvorni titular bio sv. Ivan (Gudelj, Lj., 2005). Također i u Biskupiji (ranosrednjovjekovno Kosovo) u kasnijim povijesnim vrelima, kada je izvorna Bazilika sv. Marije bila prostorno reducirana, spominje se kao novi naslovnik sv. Luka.

Iz izložene građe može se zaključiti da ranosrednjovjekovne crkve u Dalmaciji, osim vrijednosti za arhitektonska, povijesno-umjetnička, arheološka, epigrafska i druga proučavanja, predstavljaju dobru osnovu i za hagiografska razmatranja, u okviru kojih smo se ovom prilikom zadržali na fenomenu dvojice ili više titulara. U tom se razmatranju najviše ističe kult Bogorodice, koja je pojedinačno i u grupi s drugim svecima najviše zastupljena naslovnica u ranosrednjovjekovnoj Dalmaciji.

LITERATURA

Skraćenice

- MHAS = Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu
 - PPUD = *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, Split, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Splitu
 - SHP = *Starohrvatska prosvjeta*, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu
 - VAHD = *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Split, Arheološki muzej u Splitu
-
- Badurina, A. (1979). *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*. Zagreb: Liber, Kršćanska sadašnjost, Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu.
 - Bužančić, R. (1996). „Rađanje srednjovjekovne arhitekture iz antičkih korijena na otocima srednje Dalmacije“. *Rađanje prvog hrvatskog kulturnog pejzaža*, Zbornik radova znanstvenog skupa održanog 6–8. listopada 1992, Zagreb, str. 339–348.
 - Bužančić, R. (1998). „Srednjovjekovne geminae na Otoku u Solinu“, *PPUD* 37, 1997/1998, str. 57–97.
 - Cambi, N. (1972). „The Cult of blessed Virgin Mary at Salona andplit, de culto Mariano seculis VI–XI“, *Acta Congressus Mariologici – Mariani internationalis in Croatia anno 1971 celebrati*, Vol. V, Romae, 43–47.
 - Cambi, N. (1974). „Kult Marije u Solinu i Splitu (IV–XI st.) u svjetlu arheološke evidencije“, *Bogoslovna smotra*, 44, Zagreb, 2–3, str. 273–292.
 - Delonga, V. (1996). *Latinski epigrafički spomenici u ranosrednjovjekovnoj Hrvatskoj*. Split: Monumenta Croatiae Mdii Aevi, MHAS.
 - Delonga, V. (1997). *Ranoromanički natpisi grada Splita*. Split: MHAS.
 - Dyygve, E. (1996). „Povijest salonitanskog kršćanstva“, (izvorno izdanje: *History of Salonitan Christianity*, Oslo, 1951). Split: Književni krug – Biblioteka znanstvenih djela.
 - Fisković, C. (1960). „Ranoromaničke freske u Stonu“, *PPUD*, 12, str. 39–49.
 - Fisković, I. (1980). „Crkvice sv. Kuzme i Damjana u Zablaću na Korčuli“, *PPUD*, 21, str. 159–173.
 - Fisković, I., „Tri srednjovjekovne crkvice na Pelješcu“, *PPUD*, 19, str. 33–39.
 - Gudelj, Lj. (2005). „Ruševine crkve sv. Ivana u Uzdolju kod Knina“, *SHP*, III/32, str. 53–75.

- Jakšić, N. (2000a). „Arheološka istraživanja razorene crkvice Sv. Martina u Lepurima kraj Benkovca“, *SHP*, III/27, str. 189–200.
- Jakšić, N. (2000b). *Benkovac i okolica u srednjem vijeku*. Split: Kulturno-povijesni vodič, MHAS.
- Jakšić, N. (2004). „Reljefi Trogirske klesarske radionice iz crkve sv. Marte u Bijaćima“, *SHP*, III/26, str. 265–287.
- Jakšić, N. & Krnčević, Ž. (1997). „Predromanički reljefi iz crkve sv. Lovre u Morinju kraj Šibenika“, *SHP*, III/24, str. 91–110.
- Marasović, T. (1998). *Prva stoljeća grada Splita*. Split: Mala splitska biblioteka, 1.
- Marasović, T. (2008). *Dalmatia praeromanica*, 1. Split – Zagreb: Književni krug Split, MHAS – Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Marasović-Alujević, M. (1987). „Sanktoremski toponimi na području srednjovjekovnog Splita“, II. *Zbornik Šeste onomastičke konferencije*. Beograd: SANU.
- Marasović-Alujević, M. (2003). *Hagioforna imena u srednjovjekovnom Splitu i okolici*. Split: Književni krug.
- Matetić, D. (2002). „Pleterni ulomci iz predromaničke crkve sv. Marije na Poljudu“, *Zbornik Tomislava Marasovića*. Split: Sveučilište u Splitu, MHAS, str. 268–286.
- Peković, Ž. (1998). *Dubrovnik, nastanak i razvoj srednjovjekovnog grada*. Split: MHAS.
- Rapanić, Ž. & Jelovina, D. (1977). „Revizija istraživanja i nova interpretacija arhitektonskog kompleksa na Otoku u Solinu“. *VAHD*, 70–71/1968–1969, Split, str. 107–135.
- Žic-Rokov, I. (1971). „Kompleks katedrale – sv. Kvirin u Krku“. Zagreb: Rad JAZU.
- Žile, I. (2003). *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*. Dubrovnik: Matica Hrvatska.

Marina MARASOVIĆ-ALUJEVIĆ

**TWO OR MORE PATRONS OF EARLY MEDIEVAL CHURCHES
IN THE CORPUS OF SAINTS' NAMES IN DALMATIA**

Within the program of linguistic research of hagioforic names, the author has encountered several churches where two or more saints' names appeared as patrons in the early medieval period along the Dalmatian coast and hinterland.

Analyzing inscriptions and historic sources, as well as published bibliography, the author emphasized several churches consecrated to a pair of patrons common in the Christian hagiography such as saints Peter and Paul or Cosma and Damian.

Within this group particularly have been examined the cases where two different patron names for a single church appeared in different periods. Such a case appears in Bijaci, where an early Christian basilica was dedicated to St. John the Baptist, but after its destruction the preromanesque church, built at the same site, was entitled as Sta. Marta. In the early medieval Split a harbor church was dedicated to St. Andrew, but in the XVII. century it was renamed after St. Philip and St. Jacob.

In some Dalmatian churches historic sources mention three patrons. On the gable of the church adapted above the Norther Gate of the Diocletian's palace in Split, three patrons are mentioned: St. Martin, the Virgin and St. Gregory the pope. In Kaštel Stari near Split three patrons appeared for the same church: St. Petar, St. Nicholas and St. George.

On an inscription discovered at an early medieval site in Otres (Ravni Kotari-northern Dalmatia) no less than seven patrons are listed for the same church: St. Peter, the Virgin Maria, St. George, St. Stephan, St. Martin, St. Grisogonus and the Holy Cross. The author examined the position of each single patron in the context of the Dalmatian hagiographic corpus, including the presence of explicitly local worship (St. Grisogonus).

Keywords: *two or more addressees, early medieval churches, Dalmatia, hagiographic considerations*